

İBN-İ HALDUN'UN MÜLKİYET ANLAYIŞI

İbrahim DALKILINÇ*

Geçmiş ve hali hazırın sentezini yaparak günün problemlerine çözüm arayan toplumlar, huzur ve refah ortamı oluşturma, geleceğe güvenle bakma ve ileri seviyede bir hayat ortamı tesis etme hususunda daha şanslı sayılmaktadırlar. Toplumsal hayatın problemlerinin tespiti ve çözüm yolu gösterilmesinde birinci derecede önemli görevler ilim ve fikir adamlarına düşmektedir. Toplumların şekillenmesinde ilmi şahsiyetler önemli rol oynadığına göre, geçmişi anlamak da bu şahsiyetleri tanımak ve fikirlerinden yararlanmakla mümkündür. Tarih, hem yaşadığı dönem, hem de kendisinden sonraki dönemin problemlerine fikirleri ile ışık tutan nice ışık şahsiyetler kaydetmiştir. İşte bunlardan biri de İbn-i Haldun'dur.

Siyaset Sosyolojisinin öncüsü olan İbn-i Haldun, toplumu bir laboratuvar olarak ele almış, yaşadığı siyasi hayatın bütün inceliklerini ve kapalı yönlerini keşfederek, bunların ilmi izahlarını yapmıştır. Ayrıca, bu şahsi müşahede ve tecrübelerini eserine (Mukaddime) malzeme olarak kullanabilmiştir. İbn-i Haldun'nun eseri incelendiğinde adeta günümüzün problemlerine de izah ve çözümler bulmak mümkündür. Biz bu çalışmamızda İbn-i Haldun'un mülkiyet anlayışı üzerinde duracağız. Günümüze intikal etmiş bulunan İbn-i Haldun'un "Mukaddime" adlı eserinde konular sistematik olarak ele alınmadığından, mülkiyet anlayışını tespit ancak eseri bir bütün olarak tetkik etmekle mümkün olabilmektedir. İbn-i Haldun ile ilgili bir çok çalışma yapılmış olmakla birlikte; mülkiyet anlayışı ile ilgili olarak sistemli bir çalışma bulunmamaktadır. Bu

* İbrahim DALKILINÇ, İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Yapı- Sosyal Değişim A.B.D., Yüksek Lisans Öğrencisi

çalışmamızda temel kaynağımız “Mukaddime” olmuş ve mülkiyet anlayışı sistematik olarak incelenmeye çalışılmıştır.

İbn-i Haldun’a göre mülkiyetin temelini “emek” oluşturmaktadır. İbn-i Haldun’un mülkiyetin kaynağını açıklamasında dini inancı etkili olmuştur. İbn-i Haldun’a göre, mülkiyet anlayışı toplumların yaşayıp ve kültürüne göre farklılık arz eder. İbn-i Haldun’a göre bolluk ve refahın aşırı derecede artması devleti yıkılmaya götürür. Çalışmamızda bu tezlerimizi ispatlamaya çalışacağız. Öncelikle İbn-i Haldun’a göre, mülkiyetin tanım ve kaynağı, toplumlarda mülkiyet anlayışı, devlet-mülkiyet ilişkisi ve son olarak da meslek-mülkiyet ilişkisini incelemeye çalışacağız.

İbn-i Haldun’un iktisadi görüşleri mülkiyetle bağlantılı olmakla birlikte, başlı başına kapsamlı bir konu olduğundan bu alana girmeyeceğiz.

İBN-İ HALDUN’UN MÜLKİYET ANLAYIŞI

I. İBN-İ HALDUN’UN HAYATI VE KİŞİLİĞİ:

Aristo’dan sonra gerek doğuda, gerek batıda fikir dünyasına hakim olan temayüller, içtimai gerçekliğin şu veya bu felsefi prensibe, şu veya bu dini akideye göre ıslahı istikametinde gelişmiştir. Sosyal felsefe nazariyesinde ve dinlerde cemiyet ve devlet hayatına tatbik edilecek hazır modeller çizilmiş ve bütün münakaşalar bu modellerden hangisinin daha iyi, daha doğru olduğu yolunda cereyan etmiştir. Fakat sosyal gerçekliğin mahiyeti, vasıfları ve sebeplerinin araştırılması yönünde bir araştırmaya teşebbüs edilmemiştir. Bu nedenle Aristo’dan sonra ilk ve ortaçağ düşünürleri arasında devlet ve cemiyet araştırmalarıyla meşhur olmuş, sosyal hayat şartlarıyla siyasi müesseseler arasındaki illiyet münasebetlerini sezmiş yegane bilgin, XIV. Asırda Kuzey Afrika’da, Endülüs’te yaşamış İslam mütefekkeri İbn-i Haldun’dur.

Will Durant der ki; “İbn-i Haldun’un değerini teslim edebilmemiz için kendi kendimize 14. Yüzyılda Hıristiyanlar tarafından yazılmış hangi felsefi eserin Mukaddime ile boy ölçüşebileceğini sormamız kafidir.” Keza tanınmış sosyolog-tarihçi Toynbee, İbn- Haldun’un Mukaddimesini “Kendi nevi içinde hatta bugüne kadar hiç kimse tarafından, hiçbir zaman ve hiçbir yerde emsali yazılmamış en büyük eser” olarak tavsif eder.¹

İbn-i Haldun esas itibarıyla tarih felsefesinin ve siyasi sosyolojinin öncüsü sayılır. Ancak zamanın kültürüne mensup bütün bilgilerin eserlerinde olduğu

¹ Hamide Topçuoğlu, *Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, Ankara: Ankara Üni. Huk.Fak. Yayını, Cilt:1, 1963, s.338

gibi toplayıp değerlendirdiği ansiklopedik bilgilerin içinde maliyeye, iktisada, siyasete taalluk eden muhtelif açıklamalar birbirleriyle irtibat içinde bulunur.

Hayatı ve şahsiyeti bakımından, Aristo'nun hilafına olarak, ilim ile siyaseti nefsinde birleştirmiş olan çok yönlü bir insandır. İlmi araştırmalarında ne kadar titiz ve sabırlı ise aksiyon hayatında da o kadar cesur, ileri görüşlü ve dinamiktir. Bizzat yaşadığı siyasi hayatın bütün inceliklerini, kapalı taraflarını keşfetmiş ve bunların ilmi izahlarını yapmaya çalışmıştır. Endülüs medeniyetinin çökmesi sıralarında yaşamış olan İbn-i Haldun çeşitli Berberi devletlerinde siyasi vazifeler görmüş ve bu kısa ömürlü devletçiklerin gelişme ve yıkılmalarına şahit olmuştur. Bizim için önemli olan bütün bu şahsi müşahede ve tecrübelerini eserine malzeme olarak kullanabilmiş olmasıdır. O, cemiyet problemlerinin ancak müşahede sonunda izah ve somut örneklerle ispat edilebilecek tetkik konuları olarak almış, dogmatik iddialardan kaçınmaya çalışmıştır.

Devleti de cemiyeti de birer tabii sosyal vakıa sıfatı ile incelemiş, hatta Aristo'dan daha ileri giderek cemiyetlerin dinamik seyrini, zaman içindeki tahavvüllerini de nazara almıştır.

İbn-i Haldun 1332 yılında Tunus'ta doğmuş, eğitimini Tunus ve Fas medreselerinde teoloji, fıkıh, mantık, edebiyat ve matematik öğrenerek tamamlamış ve çok genç yaşta siyasi ve idari işlerde görev almıştır. Uzun süre Endülüs'te çeşitli Berberi ve Arap devletçiklerinde siyasi, idari ve hatta askeri görevler üstlenmiş, bu kadar önemli işleri arasında bilimsel çalışmada bulunmayı ihmal etmemiştir. Bu faal devlet yaşamının ürünlerini "Mukaddime"de toplayan İbn-i Haldun, bu önemli eserini 1378 yılında Fas Sultanına sunmuştur. Yaşamı boyunca türlü diplomatik görevler üstlenmiş, zaman zaman kadılık ve eğitimcilik yapmış, İspanya Kralı Alfonso'dan Timur'a kadar bir çok hükümdarın saygısını kazanmış olan bu büyük düşünür ve devlet adamı, 1406 yılında 74 yaşında iken ölmüştür.²

II. MÜLKİYET VE MÜLKİYETİN TARİHİ

A. MÜLKİYET

Dilimizdeki mülkiyet kelimesi, Arapça "mülk" sözcüğünden türemiştir. Mülk, hüküm ile bir şeyin zapt ve tasarrufu olarak tanımlanmakta, azim, azamet, saltanat gibi manaları ifade etmektedir. Melik ise, mülke sahip olan, yani hükümdar anlamına gelmektedir.

² Ülker Gürkan, *Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, Ankara:1994, s.93

Mülk, melik, mâlik, meleke kelimelerinin Arapça **m - l - k** köktünden geldiği ve bu kökten çıkan bütün kelimelerde güç, kuvvet ve iktidar anlamının bulunduğu görülmektedir. Mülkiyet kelimesinin Arapça kökeni konusunda verdiğimiz bu kısa bilgi, mülkiyet ile egemenlik (hakimiyet) kavramları arasında oldukça sıkı ve yakın bir ilişki bulunduğunu göstermektedir.³

Bu ilişkinin benzeri, Yunan ve Latin dillerinde mülkiyet anlamında kullanılan kelimelerde de görülmektedir. Efendi, hakim, ev sahibi anlamına gelen Yunanca "kyriotês", mülkiyet anlamını ifade etmektedir. Mülk ise, Yunanca "ktêma" sözcüğü ile anlatılmaktadır. Latince'de ise mülkiyet anlamını taşıyan başlıca iki kelime göze çarpmaktadır. Bunlar "dominium" ve "probrietas" dır. Dominium, dominus'tan gelmektedir. Dominus'un da efendi, sahip, yöneten anlamını taşıdığı bilinmektedir. Bu kelime ise kaynağını ev, yuva, memleket anlamına gelen domus'tan almıştır. Dolayısıyla dominium'la ilgili dominari fiilinin egemen olmak, yönetmek, hükümdarlık etmek anlamlarını taşıdığı, bu sebeple Arapça ve Yunanca'da olduğu gibi Latince'de de mülkiyet ve hakimiyet kavramları arasında oldukça yakın bir ilişkinin bulunduğu belirtilmektedir. Proprietas kelimesi ise, probrius sıfatından türetilmiş, özel özgü, ve kendine özel anlamlarını taşımaktadır. Proprietas kelimesinde de kişiye ait bağımsız bir egemenlik anlamını taşıdığı vurgulanmaktadır.⁴

Mülkiyet kelimesinin etimolojisine değinen bu kısa açıklama, mülkiyetin toplumsal fonksiyonunu göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü, egemenlik ve kişiye özgü olma kavramları, mülkiyet konusunda yapılan tartışmalara belli bir ölçüde ışık tutmaktadır.

İnsanın ihtiyaç duyduğu malları sosyal bir çevre içinde üretmek, tüketmek ve onlardan yararlanmak zorunda olması, bu mallara kimin sahip olacağı, nasıl sahip olacağı sorusunu ortaya çıkarmıştır. Bu özelliği ile mülkiyet hem çatışmanın, hem de sosyal düzenlemenin konusu olma niteliği kazanır. Mülkiyetin kime ait olacağı, mülkiyet üzerindeki tasarruf, kullanma ve yararlanma iktidarının kime ait bulunacağı ve hangi sınırlar içinde nasıl kullanılacağı son derece önemli ve önemli olduğu ölçüde tartışmalı, bir özellik taşımaktadır.

³ Adnan Güriz, *Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No= 253, (Giriş) 1969

⁴ Güriz, Adnan, a.g.e., (giriş)

B. MÜLKİYETİN TARİHİ

1. İlkel Topumlarda Mülkiyet

İster kolektif, ister ferdi olsun, mülkiyet iptidai (ilkel) toplumlarda iştirakin bir şeklidir. Fakat, önemli olan daima fert ve toplum ile nesne veya şahıs arasındaki “mistik bağ”dır. Levy Bruhl’a göre, “tasarruf, mülkiyet ve istimalin hiçbir farkı yoktur. Mülkiyet tasarruf edilen şeyle mutasarrıf arasındaki mistik bir bağ ve iştiraktan ibarettir. Mülkiyetin özü tasarruf eden şahısla tasarrufa adeta iştirak eden eşya arasında kurulmuş mistik bir bağdır.”⁵

İptidai cemiyetlerde ferdi mülkiyet pek az eşyaya tatbik olunur, çoğunluğu itibarıyla kolektif bir haldedir. Bilhassa toprak üzerindeki mülkiyet böyledir. Toprak ise ölülerin ve canlıların bütünü ile tamamen içtimai gruba aittir. Çünkü hakiki içtimai varlık gruptur, fert ancak onun bir unsurudur, o varlığını gruba borçludur. Bu grup yalnız yaşayanları değil, ölüleri de içine alır. İçtimai grupla toprak arasındaki bu iştirak o kadar kuvvetlidir ki, toprağın gayri kabili temellük olabileceği hatıra dahi gelmez. Örneğin, klan toplumu, avcılık ve toplayıcılık yaptığı gibi ziraat ile de uğraşır. Onlar ecdatlarından kalan arazilerden faydalanmak hakkına sahiptirler ve bu topraklar bir başkasına devredilemez. Ancak, müşterek mülkiyetin durumu bu şekilde değildir. Bu tür mülkiyetin içine silah, sandal ve filler gibi genelde müşterek menkul bazı eşyalar girmektedir. Bu tür toplumlarda fert kendinin değil, toplumun malıdır. O halde fert kabilesine dahil olduğu zaman çalışmasının karşılığı olan ücret kendisine değil, gruba aittir ve ferdin kendi kazancı üzerinde şahsi bir mülkiyet iddiası dahi yoktur. Çünkü, kolektif mesuliyet duygusu bu tür insanlarda son derece gelişmiştir. Bundan dolayı bazı iptidai toplumlarda mülkiyet şahıs gibi kutsal kabul edilmiş ve mistik değer yüklenmiştir. Ferdin bütün şahsi eşyasının ölümü ile beraber kendisi gibi gömülmesi veya yakılarak yok edilmesi bunun tezahürüdür.⁶

Yine ilkel toplumlarda ferdin kendine ait olay şeyleri (mülkleri) arasında karışı da vardır. Kadın evlenmeden önce cinsel serbestliğe sahipken, evlendikten sonra kocasının dışındaki fertler için el sürülmez “tabu” olur. Aile fertlerinde erkek ölünce kadın kendi kendini öldürür ya da kocasının ölümünde kurban edilir. Bunun en tipik örneğini Hindistan ve Çin teşkil eder. Bir de iptidai cemiyetlerde irsi mülkiyet anlayışı vardır. Eskimolarda olduğu gibi bazı ölülerin

⁵ Félicien Challaye; *Mülkiyetin Tarihi*, (Çev: Turgut Aytuğ), İstanbul: Remzi kitapevi, 1944, s.13

⁶ Challaye, Félicien; a.g.e., s.14-16

eşyaları, çocukların menfaati gözetilerek imha edilmeden saklanabilir. Örneğin, cadının mirasının ölen kişinin oğluna bırakılması gibi.

2. Eski Yunan'da Mülkiyet

Çoğu zaman iptidai toplumlarda mülkiyeti kutsallaştıran dini itikatlar olmuştur. Uzun zamandır aile ile mülkiyet arasında önemli bir bağın olduğu müşahede edilirken, bu iki müessesenin dinle de sıkı ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Çünkü, her ikisi de dinlerin ruhlar üzerinde hakim olduğu devirden başlar

Yunanlıların ilk devirlerinde aile ölülerin ruhlarının yaşamakta olduğu ve tanrısal varlıklar haline geldiklerine inanılırdı. Eski Yunanlılara göre "ocak" hangi toprağın üzerinde kurulmuşsa toprağın mülkiyeti ocağa aittir. O toprak artık ocağın mülküdür ve aile ocağa, ocak da toprağa bağlıdır. Bundan dolayı toprak ile aile arasında sıkı bir ilişki vardır. Ailenin bütün fertleri burada doğacak ve ölecektir. Eski usule göre ölümler aileye ait tarlalardan birine gömülür. Bu suretle o topraktan vazgeçilemez, böylece aile ile toprak arasında ayrılmaz bir bağ oluşmuştur. Artık toprak şahsa değil aileye aittir, hatta yalnız ailenin yaşayanlarına değil, ölümlerine, doğacaklarına, yani Eflâtun'un tabiriyle geçmişlere ve geleceklere de aittir. Kısaca mülkiyet şahsi değil, aile mülkiyetidir.⁷

Eski Yunan'da mülkiyet menkul mülkiyet ve gayri menkul mülkiyet diye ikiye ayrılır. Köle bunlardan biri ve diğerinin mevzuuna girerdi. Bunlar şahsa bağlı köleler ile toprak gibi ve ona bağlı gayri menkul kölelerdi. Ticaretin inkişafı, kıymetli madenlere ve gümüşe verilen önem toprak mülkiyeti hakkındaki eski düşünceleri sarsmıştır. Artık toprak mülkiyetinin yerini gümüş gibi taşınabilir madenler almaya başlamıştır. Aristo'ya göre, devlet bir birlik değil koleksiyondur. Devlet için kıymetli olan şey kendisini teşkil edenlerin saadeti için de önemlidir. Bu saadetin unsurlarından biri de ferdi mülkiyettir der. Köleyi de mülk olarak kabul eden Aristo "Politika" isimli eserinde, mülklerin en başta geleninin ve en zaruri olanının ise köle olduğunu belirtmiştir.⁸

3. Eski Roma'da Mülkiyet

Dinler hakkında yapılan son çalışmalarda Eski Roma'lular ile Eski Yunan'lular arasında bir bağın olduğunu ileri sürmektedirler. Mukaddes ruhlar

⁷ Challaye, Félicien, a.g.e., s. 19-21

⁸ Challaye, Félicien, a.g.e., s. 23-30

(iyiler) diye anılan ölümler ilkel toplumlarda evin altına gömülür ve onların ocağı her türlü afetten korunmakta olduklarına inanılırdı. Ev terk edildiğinde başkalarına bırakılır, fakat yiyecek tanrıları beraber götürülürdü. Eski Yunan'da olduğu gibi Roma'da da köleler toprağın bir parçası sayıldıklarından beraber götürülmezdi.

Roma'da ilk zamanlar toprak en büyük servetti. Zengin ile fakir arasında paylaşılabilen ve daima mücadelelerin mevzuu olan toprak, toplum tarafından da büyük bir şekilde itibar görmekteydi. Ancak, M.Ö. II. asrın sonlarına doğru bu mücadele zamanla toprak sahiplerinin topraklarını terk etmelerine ve ticarete yönelmelerine sebep olmuş, hızla gelişen ticaret mübadele aracı olarak paranın ortaya çıkmasına ve menkul servet anlayışının doğmasına sebep olmuştur. Ticaretle taşınabilir malların kıymet kazanması kolonilerin oluşmasına ve Roma emperyalizminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Mağlup milletlerin mirası, seferler neticesinde elde edilen ganimet ve vergilendirmelerle beslenen Roma Kapitalizmi, her şeyini kaybeden sefil halkla Sptacus tarafından idare edilen kölelerin isyanıyla sarsılmıştır. Bu tür isyanlara düşman olan muharrir Çiçero, zengin tabakanın servetini elinden almak isteyenler, vazifelerinden biri başlıca mülkiyetin müdafaası olan devletin temelini sarsmak istiyorlar demiştir. Kısaca Romalılar, mülkiyet hakkında üç esaslı unsurun birleştiğine inanmaktaydılar. Bunlar istimal (iyilik) hakkı, intifa (menfaat) hakkı ve mutlak mülkiyet hakkıdır.⁹

4. Orta Çağda Mülkiyet

Önceki asırlarda ve toplumlarda bir müessese olarak mülkiyete Orta Çağ Avrupa'sında da rastlanmaktadır. Orta Çağda rastladığımız mülkiyet anlayışı, feodal toprak mülkiyet anlayışıdır. Toprağı işleyenlerin bir kısmı prensip olarak serbest kimselerdir, toprağı işledikleri zaman terk etmek imkanına sahiptirler. Fakat bunların ekserisi "Serf"ler, kölelerdir. Serf, toprağına bağlı bir kölenin sulbünden dünyaya gelmiş eski bir köledir. Bundan böyle o bir efendinin malı olmaktan çıkmış, fakat hala toprağına ve onun mülkiyetine bağlı kalmaktadır. Bu devrin inancına göre Tanrı insanların bir kısmının Seigneur (efendi), bir kısmının da Serf olmasını istemiştir.

Kilise ve Orta Çağ mülkiyetine baktığımızda, ilk asırlarda kilise babalarının ekserisi, Tanrı'nın Dünyayı bütün insanların müştereken kullanmaları için yarattığı kanaatini taşımaktadırlar. Augustinus'a göre, yarattığı şeyler üzerinde mutlak mülkiyet hakkı yalnız Tanrı'ya aittir. Tanrı kendine ait

⁹ Challye, Félicien, a.g.e., s. 33-38

olan malları insanlara suiistimal etmek için değil, hayatlarını sürdürmeleri için vermiştir. Bununla beraber 1226-1274 yılları arasında başı Akuinolu Thomas'ın çektiği bir grup insan, ferdi mülkiyete taraftarlıklarını ilan etmişlerdir. Thomas, Augustinius ve papazların ekserisi için her şeyi yaratan Tanrı hakiki mal sahibi, hakiki hakimdir. Ferdi mülkiyet nihayet zenginliklerden istifade etmesi için Tanrı tarafından insanlara verilen bir kuvvettir, o nihayet bir yaşam hakkıdır, der. Bundan dolayı bir toprağın işletilmesi telakkisi ferdi mülkiyetin büyük yankı uyandırmasına, ayrıca ferdi mülkiyetin değeri ve servetler üzerindeki farkın meşru oluşuna sebep olmuştur.¹⁰

Rönesans devrinde ise, dünya mekan itibarıyla genişlemiş, insanlar pusula sayesinde dünyanın bir çok yerini dolaşma imkanına sahip olmuşlardır. Bu durum, menkul mülkiyet anlayışının gitgide ehemmiyet kazanmasına neden olmuştur. Zamanla arazi aristokrasisi ehemmiyetini kaybetmiş, tüccar burjuvazisinin yükselme devri başlamıştır. Para her hangi bir kimseye "içtimai mertebe" denen derecelerin en üstüne yükselmek imkanını veren bir araç haline gelmiştir.

5. İslamiyet'te Mülkiyet

İslamiyet'ten önce, Araplar arasında mülkiyet sisteminin toplumların gelişme durumlarına göre, kolektif mülkiyetten ferdi mülkiyete doğru değiştiği söylenebilir. Grup veya topluluk şuurunun kuvvetli olduğu yerlerde çoğunlukla klan, kabile ve bazen de aile mülkiyeti fikrinin egemen olduğu, bu şuurun zayıflamaya ve parçalanmaya başladığı yerlerde de ferdi mülkiyete doğru bir geçişin olduğu görülmektedir.

Mekke'de İslamiyet'in doğuşundan önceki şartlar incelendiği zaman, ticari faaliyetlerin gelişmekte olduğu görülmektedir. Bu gelişmeler, daha önce hayvancılıkla geçinen ve aralarında kuvvetli bir kabile dayanışması bulunan Mekke'li Araplar arasında, bu bağın gitgide zayıflamasına yol açmıştır. Sosyal dayanışmadaki bu gevşeme, yalnızca klan ve kabile hayatını değil, aynı zamanda aile hayatını da etkilemiştir. Çünkü bu ticari faaliyet, topluluk dayanışmasının yerini oldukça kuvvetli bir ferdiyetçiliğe bırakmaya başlamıştır. Medine'de ise, İslamiyet'in doğuşundan önce tarım geçim aracıdır ve tarımda mülkiyet ortaklığının olduğu görülmektedir. Ticaret ise önemli boyutlarda gelişme gösterememiştir.¹¹

¹⁰ Challaye, Félicien, a.g.e., s. 51-60

¹¹ Gürbüz, Adnan; a.g.e., s.53

Tüm insanlığa son din olarak gönderilen İslamiyet, yukarıda sosyo-ekonomik şartlarını ve geçirmekte olduğu değişim sürecini ifade ettiğimiz Mekke'de ortaya çıkmıştır. İslam Peygamberi Hz. Muhammed (sav) ve ona gönderilen Kur'an-ı Kerim'de mülkiyet hakkında şu ilkeler yer almaktadır:

Çeşitli sürelerin ayetlerinde mülkiyetin temelde Allah'a ait olduğu belirtilmiştir. Örneğin Kur'an'da bulunan "Göklerde ve yerde olanlar kimindir? Allah'ındır de."¹², "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmıştır (Hiçbir şey O'nun ilim ve kudretinin dışında kalmaz)"¹³; "Bilmiş olun ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır."¹⁴; yönündeki beyanlar, kainatın hakiki sahibinin Allah olduğunu açıklamaktadır. "Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızkını vermek Allah'a mahsustur"¹⁵; ".....Allah dilediğine hesapsız rızık verir"¹⁶; "De ki, Rabbim dilediğine bol rızık verir ve (dilediğinden) kısar; fakat insanların çoğu bunu bilmezler"¹⁷; "Doğrusu zengin eden de, varlıklı kılan da O'dur".¹⁸ Bu ayetlerden de anlaşıldığı gibi, dünyada bulunan her şeyin mülkiyetinin aslında Allah'a ait olduğu, insanların ise bu mülk üzerinde tasarruf, kullanma ve yararlanma hakkına sahip olduğu görülmektedir.

"Bu dünya hayatı sadece oyun ve oyalanmadır. Asıl hayat ahiret yurdundaki hayattır. Keşke bilmiş olsalardı!"¹⁹; ve "biliniz ki, mallarınız ve evlatlarınız sizin için birer imtihan sebebidir, ancak ve şüphe yok ki büyük mükafat Allah katındadır."²⁰ gibi hükümler, maddi zenginliklerin, hayatın temel aracı olmadığı, insanların yeryüzünden sonraki hayata hazırlanmaları gerektiği de Kur'an'da beyan edilmiştir.

İslamiyet'in özel mülkiyete karşı olmadığı, mirasa yönelik hükümlerde açık bir şekilde görülmektedir. Hatta ölü bir araziye ihya edenin ona malik olacağı ifade edilmiştir. Ancak İslam Hukukçularınca, sahip olunan arazinin işletilmesinin mümkün olduğu ve buralardan elde edilen gelirlerle geçimlerini temin etmeleri ve Allah yolunda harcamaları gerektiği belirtilmiştir. Yapılan seferler, genişleyen İslam dünyasında toprakların mülkiyeti sorununu da beraberinde getirmiştir. Bu seferler, ölü arazi, mülk arazisi, ösüre bağlı arazi, haraca bağlı arazi ve vakıf arazisi gibi mülkiyet kavramların ortaya çıkmasına,

¹² Kur'an-ı Kerim; *En'am Süresi*, Ayet: 12.

¹³ Kur'an-ı Kerim; *Nisa Süresi*, Ayet: 126.

¹⁴ Kur'an-ı Kerim; *Nâr Süresi*, Ayet: 64.

¹⁵ Kur'an-ı Kerim; *Hâd Süresi*, Ayet: 6.

¹⁶ Kur'an-ı Kerim; *Bakara Süresi*, Ayet: 212.

¹⁷ Kur'an-ı Kerim; *Sebe' Süresi*, Ayet: 36.

¹⁸ Kur'an-ı Kerim; *Necm Süresi*, Ayet: 48.

¹⁹ Kur'an-ı Kerim; *Ankebut Süresi*, Ayet: 64.

²⁰ Kur'an-ı Kerim; *Enfâl Süresi*, Ayet: 28

ticaret ahlakı, servet, sadaka, zekat, riba (faiz), miras gibi konuların gündeme gelmesine neden olmuştur. Ancak, çalışmamız İslam'da mülkiyet olmadığı için bu kadarıyla kifayet edilecektir.

III. İBN-İ HALDUN'A GÖRE MÜLKİYETİN TANIMI VE KAYNAĞI

Mülkiyet kavramı bütün hukuk sistemlerinde mevcuttur. Ama her toplumun mülkiyet anlayışı, mülkiyeti algılamadaki tutumları birbirinden farklı olabildiğinden, bu farklılık hukukun oluşumuna da etki etmiştir. Hukuk sistemlerinin mülkiyet kavramına verdikleri anlamın oluşmasında o toplumda yaşayan fikir adamlarının büyük etkisi olmuştur. Bu tür insanlar, hem kendi toplumlarının anlayışından etkilenmekte, hem de çağın problemlerini çözme arayışına girmektedirler. İşte inceleme alanımızı teşkil eden İbn-i Haldun'un mülkiyeti nasıl tanımladığını ve kaynağını neye dayandırıldığını bilmek oldukça büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan bu konuyu, iki ayrı başlık altında incelemek daha doğru olacaktır.

A) Mülkiyetin Tanımı

İnsanın emek sarf ederek elde ettiği her şey onun mülkü olup, başkaları bunun karşılığını vererek ondan istifade edebilmektedirler. Her fert acizlik ve zayıflıktan kurtulacak kadar kuvvet kesbeffığı zaman, hayatıyetini devam ettirmek için kazanç temin etmeye başlar. Allah'ın kendine olan bağışlarından istifadeye koyularak, ihtiyaçlarını karşılamak üzere emek sarf eder. Yüce Allah bunu, fertlere bir görev olarak yüklemiştir ki "Allah'ın sizin için yarattıklarından geçiminizi temin ve talep ediniz" der.

İnsan, bazı varlıklardan emek sarf etmeden de istifade etmektedir. Bitki ve hayvanlar için yararlı olan yağmurlar ve başkaları bu cümledendir. Fakat kişilerin emek sarf etmeden elde ettiği bu nesnelere ancak, yardımcı kabilindedir ve bu yardımcılarla beraber geçinmesini temin etmek için insan emek sarf etmeye muhtaçtır. İnsan bu suretle emek sarf edip asgari olarak geçinmesi için gerekli ve zaruri olan nesnelere temin eder ki, buna geçinme (geçimlik) adı verilir. Zaruri olan ihtiyacıdan fazlasını temin ettiğinde onun bu kazancı (servet), refah ve bolluk hal adıyla anılır. Allah'ın elçisi "senin elindeki malından 'mal' adı verilebilen ancak, yiyerek tükettiğin, giyerek eskittiğin veyahut sadaka olarak verdiğindir". Bu hadisten de anlaşıldığına göre, elindeki malından kendi menfaatlerine, ihtiyaçlarına ve hayat yoluna sarf edilmeyeni sahibine nispetle rızık olarak anılmaz. Allah kulunun emek sarf ederek ele geçirdiği ve topladığı bu madde ve mallar "kazanç" adıyla anılır. Bu mal, miras

malına benzer ki, miras mallarına, ölen adama nispetle “rızık” denmez, kazanç denir. Çünkü miras olarak bırakan adam mallardan kendisi istifade etmemiştir, varislerine nispeten ise bu “rızık”tır.

Kesb (kazanç) ancak toplamak, çalışmak ve emek sarf etmek ile elde edilir. Rızık ise, gerek talep ve gerekse vakit, çalışma ve emek sarfını icap ettirir. Kur'an'da, Yüce Allah “rızıklarınızı talep ediniz” buyurur. Yani rızık için talep ve çalışmanın gerekliliğini anlatır. Çalışmak ve emek sarf etmek ise ancak Allah'ın kudret ve kuvvet vermesi ilhamı ile olur. Her şey Allah'tandır ve her kazanç ve mal, kuvvet ve emek sarf etmekle elde edilir. Çünkü kazanç çoğu zaman, hüner ve sanayi vasıtasıyla elde edilmeyi gerektirir, bundan dolayı kazancın elde edilmesi emek sarf etmekle mümkündür. Hayvandan, bitkiden ve madenden istifade etmek suretiyle kazanç temin etmek istenirse, bunun içinde insan kuvveti ve emeğinin zarureti kaçınılmaz olur. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, kazanç ve kar ile para ve malların hepsi ve çoğunluğu kişilerin iş ve emeklerinin kıymetidir.²¹

B) Mülkiyetin Kaynağı:

İnsanlar, yaratılıştan sonra hayatlarının bütün devrelerinde olgunluk ve ihtiyarlık çağlarında dahi, tabiatlarının sevgiyle geçinme vasıtalarına ve gıdaya muhtaçtırlar. Yüceler Yücesi ve her türlü noksanlıklardan münezzeh olan Allah, “Allah zengin, her şeyden müstağni, siz yoksul ve Allah'ın yardımına muhtaçsınız” der. Yüce Allah dünyada olan her nesneyi insanlar için yaratır. Kitabının bir çok ayetlerinde bunları kullarına bağışladığına işaret etmektedir. “Denizleri sizlere musahhar etti” yani, size denizlerden istifade etmek üzere kuvvet ve kudret verdi. İstifade edebilmenizi kolaylaştırdı “ve gemileri size musahhar etti”. Yani gemiler yapmak ve gemilerle sefer edebilmek kudretini verdi. Ve “size hayvanları musahhar kıldı”. Yani size boyun eğdirerek hayvanlardan istifadeyi kolaylaştırdı” gibi bir çok ayetlerde Allah, varlıkları kişilerin istifadeleri için yaratmakla bağışlarının büyük olduğunu beyan etti. Allah insanları yeryüzünde kendi halifesi yaparak onlara bütün alemde ve alemdeki her türlü varlıktan istifade etme kudretini verdi. Fertlerin elleri bu varlıklara uzanmış durumdadır. Varlıklar fertler arasında müşterektir. Herkes ondan kudreti nispetinde istifade edecektir. Çalışmak ve emek sarf etmek ise ancak Allah'ın kuvvet ve kudret vermesi ilhamı ile olur.²²

²¹ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, (Çev: Z. Kadiri Ugan), Ankara: MEB Yayını, Cilt. II, 1990, s.320-322

²² İbn-i Haldun, a.g.e., Cilt. II, s.320.

IV. İBN-İ HALDUN'UN TOPLUM ANLAYIŞI VE TOPLUMLARDA MÜLKİYET KAVRAMI

İbn-i Haldun'a göre göçebelik ve yerleşik hayat sürmek insanlar için bir tabii durumdur. Yani insanların ve toplumların göçebelik ve yerleşiklik olmak üzere iki çeşit yaşam tarzı geçirmeleri mümkündür ve buna paralel bir ekonomik ve sosyal yapıya sahip olmaları kaçınılmazdır. Kavimlerin ve bu kavimler içerisindeki nesillerin yaşantılarının farklılığı ve çeşitliliği, onların geçinme şekli ve usullerinin birbirinden farklı olmasından ileri gelmektedir. Çünkü toplum fertlerinin bir araya toplanarak birlikte cemiyet halinde yaşamaları, geçinme hususunda birbirleriyle yardımlaşmak ve nefislerini korumak içindir. Bu tür düşünceye sahip olan insanlara göre, hayat için gerekli şeylerin tedariki ve yaşayışı tamamlamak için gerekli olan şeylerden önce gelir.²³

A) Göçebe Toplumlarda Mülkiyet

İnsanların bir kısmı yere ağaç dikerek, bir kısmı da koyun, keçi, bal arısı ve böcekler beslemek ve bunlardan istifade etmek suretiyle geçimlerini temin ederler. Bu vasıtalarla geçimlerini temin edenler göçebe hayatı yaşamaya mecburdurlar. Çünkü, sahralar geniş olduğundan orada ekilecek yerler ve hayvan otlatılacak otlaklar ve geniş tarlalar vardır. Bu nedenle ve bu yolla geçimlerini temin için sahralarda ve köylerde yaşamak bir zarurettir. Bu tarz hayat yaşayan göçebe ve köylülerin bir araya toplanarak ihtiyaçlarını temin etmeleri ve geçinmeleri sosyal hayatın bir gereği olarak geçinebilecekleri besinleri, barınakları ve vücutlarını ısıtmak için gereken vasıtaları temine mahsus kalır. Bunlar, bu ihtiyaçlarını ancak hayatlarını koruyacak ve yaşamlarına yetecek miktarda temin edebilirler. Çünkü, bundan fazlasını teminden acizdirler.

Göçebe toplumlar, kıldan, yünden veya ağaçtan, hatta tahta yahut çamurdan ve taştan alçak evler yaparak bu evlerde yaşarlar. Bu tür barınak yapımlarındaki maksat gölgelerinde serinlemek ve barınakların içine sığınmaktır. Bunun yanında göçebe insanlardan bir kısmı, dağlarda ve kayalarda oyulan oyuklara ve mağaralara sığınarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu insanların nasıl beslendiklerine gelince, bunlar yenecek maddeleri azıcık ıslah veyahut terbiye eder ya da hiç ıslah ve terbiye etmeden yerer ve az bir miktarla kanaat ederler. Bununla beraber ateşte pişmesi gereken yiyecekleri de pişirerek yerler. Sahralarda yaşayan bu sınıfın bir kısmı ekincilik ve toprağı işlemek suretiyle geçinirken, bütün Berberiler ve Arap olmayan kavimler de bu şekilde

²³ İbn-i Haldun, a.g.e., Cilt. I, s.302.

hayatlarını devam ettirirler. Ayrıca, koyun ve inek beslemek suretiyle yaşamlarını devam ettirmeye çalışanların çoğu göçbedir. Çünkü bunlar, hayvanları için otlaklar ve sulu araziler bulmak mecburiyetindedirler. Berberiler, Türkler, Türkmenler, Sakalibler bu cümledendir.²⁴

B. Yerleşik Topumlarda Mülkiyet

Toprağa yerleşme ve orada ümran safhasına erişip bir medeniyet oluşturma, insanlar üzerinde göçebe cemiyetlerin tamamen zıddı olan tesirleri icra eder. Yerleşik cemiyetler, siyasi camianın yani devletin teşekkülünden sonra veya bununla aynı zamanda doğarlar. Bir siyasi teşkilatın varlığı, ferdi dış tehlikelere karşı kendi gücüne güvenmekten kurtarır. Merkezi teşkilat bir siyasi cemiyet sağlar. Fertler artık savaş kabiliyetlerini geliştirmek, askeri ve yeknesak askeri istihsal faaliyetleri ile uğraşmaktan kurtulurlar. İnsanlar artık, birbirlerinden başka faaliyetler ile sanatla, ticaretle, kültürel meselelerle uğraşmaya alışırlar. Fakat, bunun neticesinde göçebelik halindeki cesaretlerini, hareket ve savaş kabiliyetlerini kaybederler.

Bununla beraber, şehirlerde iş bölümü gelişince, insan farklı türden ihtiyaçları olduğunu keşfeder. Keza aynı ihtiyaçlarını daha zarif, daha işlenmiş vasıtalarla karşılamaya alışır. Hülasa zevk ve rahata düşkün olur. Bu hal ise onu rahat ve rehavete alıştıırır ve ahlaken bozulmaya müsait kılar

Devlet aşamasına gelen toplumlarda siyasal örgüt, insanları dış saldırılara karşı koruduğundan insanlar askerlikten ve basit üretim işleriyle uğraşmaktan uzaklaşmaya başlarlar. Yavaş yavaş karmaşık üretim ilişkilerinin yanında sanat, edebiyat, mimarlık gibi kültürel faaliyetler de yer alır. Böylece insanlar ticaret ve yeni iş alanlarında çalışarak daha fazla para kazanmayı amaçlarlar. Güvenlik, bol para ve işbölümünün fertlerde ihtiyaç ve taleplerin artmasına, bunların en genel anlamıyla öncelikli olarak karşılanması isteğine sebep olur. Refah ve bolluk artarken lüks ve israf da artar. İnsanlar giderek kötü alışkanlıklar edinmeye başlarlar. Yerleşik yaşamın insanı, çıkarlarını korumak için siyasal otoritenin tüm emirlerine boyun eğmeye alıştığundan, göçebelikteki bağımsızlık ve gururunu kaybeder.²⁵

V. İBN-İ HALDUN'A GÖRE DEVLET VE MÜLKİYET İLİŞKİSİ

İbn-i Haldun, günümüz sosyologlarına yakışır bir tarza toplum ve devleti birbirinden ayırmasını bilmiştir. Ona göre toplum, insanların birbirine muhtaç

²⁴ İbn-i Haldun, a.g.e., Cilt. I, s.303-305

²⁵ Topçuoğlu, Hamide, a.g.e., Cilt I, s.349.

olmasından dolayı ortaya çıktığı halde, devlet insanları toplum içindeki diğer insanların zulmünden korumak üzere kurulmuş bir müessesedir. İbn-i Haldun, insanın toplumsal yanı kadar hayvani yanının da olduğunu belirtir İnsanların silahları, onu hayvanlara karşı koruduğu halde, aynı silahlara sahip hemcinsine karşı nasıl korunacaktır? sorusuna İbn-i Haldun, üstün bir otoriteye sahip olmayı, insanı hayvani yönüne karşı koruyacak olan yeni bir silah olarak belirtmektedir. Böylece insanlar için kendi cinslerinden bir yasağcıya sahip olma, ona baş eğme bir zorunluluktur. Bu hayvan toplumlarındaki içgüdülerden farklı olarak, insanlardaki aklın ve siyasi örgütlenme yeteneklerinin bir sonucudur.

A. Devletin Doğuşu ve Kurulması

Yeni bir devletin doğuşu ve yeni baştan kuruluşu şu şekilde olur: Eski devletin ve ülkenin uzak bölgelerindeki valileri, devletin ihtiyarlama çağı gelip çıktığı zaman uzaktaki bölgeleri koruyamaz ve her biri kendi kavmi ve kendisinden sonra yerine geçecek olan hanedanı için bağımsız bir devlet kurar, bu sülaleden gelenlerin oğulları veyahut hükümdarın azatlıları o devleti birbirlerinden tevarüs ederler. Bunların devletleri yavaş yavaş büyür ve şevket kazanır. Bu valilerin devleti ele geçirmek için birbirlerini sıkıştırmaları ve devleti paylaşmak ve kendilerine tahsis etmek üzere mücadele etmeleri mümkündür. Bunlardan hangisinin kuvveti fazla ise o kendisi ile mücadele edenleri yenerek devlete sahip olur. Bunun bir örneğini Abbasiler devleti ile onun uzaktaki valileri teşkil eder. Yahut kendisini koruyan kudretli bir uruktan gelen ve uruğu arasında saygı ve şevket sahiplerinden biri, o devlete karşı harekete geçer, uruğun kudreti sayesinde devleti ele geçirir.²⁶

Bunun yanı sıra, genellikle göçebe kavimler zamanla genişleyip zenginleşerek yerleşik hayata yönelirler ve kendi başlarına siyasal örgütlenmeyi gerçekleştirirler. Ancak, asabiyet bağı güçlü cesur ve savaşçı göçebe kavimlerin, zengin ve gevşemiş yerleşik toplumları yenip, onların başına geçmeleri de mümkündür. Devlet hangi yolla kurulmuş olursa olsun doğaldır. Çünkü dış saldırıları önleyecek, adaleti uygulayacak bir yasağcı ve yöneticiye ihtiyaç vardır. Bu yasağcı ve yönetici kahr ve kuvvet sahibi hükümünü zorla yerine getiren hükümdardır. İbn-i Haldun'a göre devlet ve hükümet etmenin anlamı bu itaat ettirmeye dayanmaktadır.²⁷

²⁶ İbn-i Haldun; a.g.e., Cilt. II, s.106

²⁷ Gürkan, Ülker, a.g.e., Cilt. I, s.474

B. Devletin Mahiyeti

Çoğu kargaşalıklar içinde yaşayan insanların aralarında adaleti hakim kılabacak ve birbirlerine saldırmalarına engel olacak bir yasakçı ve hakim olmadan yaşamaları imkansızdır. Bundan dolayı insanlar kendilerine hükmeden bir yasakçıya muhtaçtır. Bu yasakçı beşer tabiatının icabına göre, kahr ve kuvvet sahibi ve zorla hükmünü yerine getiren hükümdardır. Bir devlet teşkil edip, hükümdar olarak hükümetin başına geçmek, ancak mensup olduğu uruğun hamiyet, kudret ve kuvveti veyahut diğer herhangi yardımcı ve arka olan kuvvetler sayesinde mümkündür. Bundan dolayı, her asabiyet sahibi devlet kurarak hükümdar olamaz. Ancak, teb'âyı kendine boyun eğdiren, vergileri toplayan, delegeler gönderen ve sınırları koruyan hükümdar olabilir veya yurtta onun kuvvetinden üstün bir kuvvet bulunmazsa hükümdar olabilir. Hükümdarlığın manası işte budur. Bundan başka yurttaki diğer bütün asabiyetleri yenerek, onları idaresi altına alamayan ve yurdunda her muhalif kuvveti ortadan kaldıramayan ve kendi hakimiyeti üzerinde başka bir kuvvet ve hakimiyet bulunan tam bir hükümdar olamaz ve gerçek manasıyla hükümdarlık onda mevcut değildir. İbn-i Haldun böylece devleti hem görevli hem hakimiyet sahibi oluşu bakımından ele almakta ve onu devletle halk arasındaki siyasi sosyal bağın sonucu olarak tanımlamaya çalışmaktadır.²⁸

C. Devletin Gayesi

Devletin amacına değinen İbn-i Haldun, devleti temsil eden hükümdarın sahip olduğu üstünlükleri halkın yararına kullanması gerektiğini belirtir. Madem ki devletin kurulması insanların her türlü saldırıdan uzak, barış ve güvenlik içinde yaşamaları için vardır, şu halde devletin ve hükümdarın varlık sebebi halkın yararına oluşunda saklıdır. Bundan dolayı hükümdar teb'asını koruma, onun çıkarlarını gözetme, geçimini sağlama ve her sınıfına iyi muamele etmekle yükümlüdür. Hükümdar katı bir siyaset izler, halka kötü davranır ve şiddetli cezalarla cezalandırırsa halk ona düşman olur ve devlet düzeni bozulur. Bu durum hükümdarın öldürülmesine bile yol açabilir. İşte bir devletin, yerleşik yaşamın ortaya çıkardığı karmaşık sorunları çözebilmesi ve böylece devleti çöküntüden kurtarabilmesi için mutlaka akli ve sosyal gerçeklere uygun bir siyaset izlemesi gerekir.²⁹

Devletin faydası, teb'anın her sınıfına şefkatle muamele etmesindedir. Çünkü hükümdarlık ve saltanat, teb'aya hasıl olan izafi bir vasıf olup, devlet bile

²⁸ İbn-i Haldun, a.g.e., Cilt: I, s.474

²⁹ Gürkan, Ülker; a.g.e., s.106

sultanla teb'a arasında bir bağdır. Teb'a hükümdara, hükümdar da teb'aya nisbet edilir. Hükümdar demek teb'ası olan ve teb'asına hükmü geçen şahıs demektir. Teb'a da hükümdara bağlı olan insan toplulukları demektir. Bu bağ sultanla teb'a arasında dostane münasebetleri gerektirdiğinden, teb'aya zulmetmek veya siyasi kudreti kötüye kullanmak bizzat devlet müessesesinin hikmet-i vücuduna son verebilir.³⁰

Ç. Devlet- Mülkiyet İlişkisi

İbn-i Haldun devletin biri asabiyet, diğeri para olmak üzere dayandığı iki temelden para deyimini genel olarak devlet geliri için kullanmaktadır. Devlet korunması ve yaşayabilmesi için asker ve paraya muhtaçtır. Devlet gelirleri ise nüfusun, üretimin ve bayındırlığın artmasına paralel bir gelişme gösterir. Çünkü nüfusun ve üretimin artması ile halk para ve servet kazanacak, pazarda alışveriş çoğalacak ve bunun sonucunda devlet geliri o oranda artacaktır. Başlangıçta, devletin ilk kuruluş çağında, elde edilen ganimet, para ve mallar devletin ilk kuruluşu için çalışanlar arasında dağıtılır. Bu dönemde devlet teb'aya şefkatlidir ve masraflarında tutumludur. Fakat, hükümdar kudret kazandıkça, teb'asını hükmü altına alır, ganimet ve vergilerden el çektirir, bu paralar birikir ve hükümdarın hazinesi dolar. Devlet büyüdükçe, refah ve bolluk ve dolayısıyla gelirler de artar, bu durum giderlerin ve israfların çoğalmasına ve devletin ömrünün orta dönemlerinde elde ettiği normal vergiler, haraç ve baş vergisi iken, ihtiyarlama ve çökme dönemlerinde satılan her yiyecek maddesinden ve maldan vergi aldığı görülür. Bu ise, devlet idaresi ile bayındırlığın altüst olmasına neden olur.³¹

VI. MESLEKLERİN MÜLKİYET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

A. Din Adamı ve Mülkiyet

Kadı, müftü, müderris, imam, hatip ve müezzin gibi dini görevlerin başında bulunanlar çok defa servet sahibi olamamaktadırlar. Bunun nedeni kazancın; iş ve emeğin kıymetine, iş ve emeğin kıymetinin de ihtiyaçlara göre değişik olmasından ileri gelmektedir. İş ve güç ile istihsal edilen ürünler, sosyal hayatta umumun muhtaç olduğu nesnelere ise, kıymeti yüksek olur. Yukarıda belirttiğimiz dini hizmetlerde bulunan fertlerin hizmetlerine ise bütün halk muhtaç değildir. Bu tür insanların hizmetlerine ancak dinine önem ve kıymet veren havas muhtaçtır. Halk fetvaya ve hasımlar da kadıya muhtaç ise de, bu ihtiyaçlar genel ve mecburi değildir. Çok defa halkın bunlara ihtiyacı yoktur. Bu

³⁰ Topçuoğlu, Hamide; a.g.e., Cilt.1, s.356

³¹ Nihat Falay, *İbn-i Haldun'un İktisadi Görüşleri*, İstanbul-1979, s.52-53

görevlere ancak halkın menfaat ve işlerine bakan hükümet önem verir. Bu işleri görenlere devlet, onlara olan ihtiyaç nisbetinde ücret ve aylıklar tayin eder. Bunların aylıkları şevket ve kudret sahibi olan yüksek memurlarla hüner ve sanat sahipleri derecesinde değildir. Bunlar her ne kadar dini ve şer'i törenleri icra etmek gibi şerefli görevlerin başında bulunuyorlarsa da, ücret ve aylıkları halkın ve içtimai hayatın onlara olan ihtiyacı nispetinde olmaktadır. Bununla beraber, bu tür hizmetleri yürütenlerin görevleri halkın nazarında şerefli sayılmaktadır. Bunlar, şeref ve derece sahiplerine boyun eğmedikleri için, onların bağış ve ihsanlarına da nail olmazlar. Üstelik şerefli olan ve hizmetlerle meşgul olan bu zümre, ilim ve faziletlerini artırmak maksadıyla beyin ve vücutlarını yormak zorundadırlar. Meslekleri şerefli olduğu için dünya işleri ile meşgul olan rütbe ve derece sahibi şahıslara yaltaklanarak kendilerini hakir düşürmek³² istemezler. Bundan dolayı bu zümre, çoğu zaman servet sahibi olamaz.

B. Çiftçilik ve Mülkiyet

Çiftçilik; zayıfların, köy ve sahralarda afiyet üzere yaşayanların kazanç vasıtasıdır. Bu konu şu şekilde izah edilmektedir. Ekincilik tabiatta asıl ve basit olup, şehirlerin çoğunda hayat genişliği (sosyal refah) içinde yaşayanlar, çiftçilikle meşgul olmazlar. Çünkü, ekinciliği meslek edinenler hakir ve zelildir. Allah'ın elçisi Ensar'dan birinin avlusunda sapan demiri gördüğü zaman "Bu demir, herhangi bir kavmin avlusuna girdiyse, zillet ve hakirlik de demirle beraber girmiş, o kavim hakir düşmüştür" buyurmaktadır. Buhari (Sahih'inde), bu zilleti fazlıca ekincilikle uğraşanlara hamletmektedir. Bunun asıl sebebi, çiftçinin vergilere tabi tutularak tahakküm altında bulundurulması ve hükümet memurlarının ellerinin onlara uzanmasıdır. Bu vergilere tabi tutulmanın bir sonucu olarak kahrılı eller onların üzerine uzanır ve çiftçi zelil ve hakir olur. Allah'ın elçisi "zekatlar, vergi şeklini almadan önce kıyamet kopmaz" diyerek kahr ve zulmeden hükümdar ve hükümete işaret buyurmuştur. Bu hükümdarın ve hükümet ahaliye musallat olur ve zulmeder, teb'anın malında Allah haklarını vergi telakki ederse, Yüce Allah, arzu ettiği her nesneyi yaratmaya muktedirdir. O kendi işini bilir, başarılar O'nun yardımı ile elde edilir.³³

C. Ticaret ve Mülkiyet

1. Ticaretin Manası ve Çeşitleri

Ticaret, mal ve eşyayı ucuz fiyatla satın almak ve yüksek fiyatla satmak suretiyle kazanç temin etmekten ibarettir. Tacir; köle, ekin, elbise, hayvan ve

³² İbn-i Haldun, a.g.e., Cilt: II, s.351-352.

³³ İbn-i Haldun, a.g.e., Cilt: II, s.353-354.

kumaş gibi nesnelere ucuz fiyata satın alarak yüksek fiyatla satar. Satın aldığı ve sattığı fiyat arasındaki mal ve paraları ki (kâr) adıyla anılır. Tacir, kar ve kazanç elde etmek üzere, ya satın aldığı ticaret eşyasını, fiyatlar yükseldiği vakti beklemek üzere depolarında saklar veyahutta satın aldığı şehir ve bölgelerin fiyatından daha yüksek bir fiyatla o malların revaçta olduğu diğer şehir ve bölgelere götürerek, orada yüksek fiyatla satar ve büyük ölçüde bir kar temin eder.³⁴

2. Ticari Mal ve Eşyaların Dışarıya Satılması

İşini bilen tacir, fakirin, zengin, sultanın ve adi halkın muhtaç olduğu ve olacağı ticaret mal ve eşyalarını diğer şehir ve bölgelere naklederek satar. Ancak, halkın içinde yer alan bazı sınıflar için gereken mal ve eşyayı diğer şehir ve bölgelere götürür de; bunları satın alacak sınıf herhangi bir sebepten dolayı satın almazsa, bunun bir sonucu olarak tacirin bu ticaretten elde edeceği karı eksiltmiş olur. İyi bir tacir, diğer şehir ve bölgelere herkesin ihtiyacı olan ortaca cinsten mal ve eşyaları götürür. Çünkü her çeşidin yüksek ve pahalısını ancak zenginler ve devlet memurları satın alırlar. Bu tür insanların sayısı ise azdır. Halk ise, her çeşitten orta malı satın almaya alışmıştır. Bundan dolayı tacir diğer bölge ve şehirlere orta malı götürmeye gayret etmelidir. Onun götüreceği ticaret eşyasının satılıp satılmaması, malları seçebilmesine bağlıdır. Tacir, ticaret mallarını uzak illere ve yolları korkulu ve zahmetli olan ülkelere götürürse daha büyük ölçüde kar elde eder ve ihtiyaç umumi olduğu için götürdüğü mal ve eşyanın pazarlarda satılışı temin edilmiş olur. Çünkü, aradaki mesafe uzak, yollar korkulu ve zahmetli olduğu ve o ülkeye malları götüren az olduğu için o eşyanın müşterisi çok bulunur ve malı yüksek fiyatla satma imkanı elde edilmiş olur. Tüccarlar, mal ve eşyalarını yollara yakın ve güvenli olan şehir ve bölgelere götürdükleri zaman, arz fazla olduğu için fiyatlar düşmüş, elde edilecek karlar azalmış olur. Rızık ve geçinme vasıtalarını temin eden Allah kuvvet ve metanet sahibidir.³⁵

3. Malların Bol Olması ve Fiyat Ucuzluğunun Ticaret Hayatına Etkisi

Bolluk ve fiyat ucuzluğunun ifrat derecesi, bu ucuz nesnelere istihsal eden kimseleri ve tacirler için zorunludur. Bunun sebebi ise şudur. Kazanç ve geçinme, hüner ve sanatlar sayesinde veyahut alış-verişle temin olunur. Ticaret ise, mal ve eşyayı satın alarak, o mal ve eşyanın pazarlarda bundan sonra alındığı fiyattan daha yüksek bir fiyatla satmaktan ibarettir. Bu yolla elde edilen

³⁴ İbn-i Haldun, a.g.e., Cilt: II, s.354

³⁵ İbn-i Haldun, a.g.e., Cilt: II, s.358-359

para kar adıyla anılır. Tacirler daima bu kar ile geçinirler ve kazanç temin ederler. Yiyecek maddeleri, elbise veyahut maliyeti düşük olan herhangi bir nesne veya madde, ucuz olursa, fiyatların yükselmesini bekleyen tacir, bu mal ve eşyasını satışa çıkaramaz. Ancak ucuzluk müddetinin uzamasından dolayı kardan mahrum kalır. Bunun bir sonucu olarak da bu sınıfın alış-verişinde durgunluk husule gelir. Tacirler, ticareti bırakırlar, neticede sermayeleri eksilmeye başlar. İnsanların geçinmelerine, kar temin etmelerine ve pazarların işlekliliğine en uygun olan ucuzluk ve pahalılığın orta derecesidir. Pazarlarda fiyatların çabuk değişmesi ve itidal çağı cemiyetlerin alış-verişlerindeki adet ve ihtiyatlarını ve pazarların halini incelemekle bilinir. Gerek zenginler ve gerekse cemiyetlerin çoğunluğunu oluşturan fakir sınıflar gıda maddelerine muhtaç oldukları için, hububatın ucuzluğu övülür. Ucuzluk sayesinde geçinme kolay olduğu için ucuzluğun yardımı umumi olur. Bunun için ucuzluk tacir sınıfına mahsus olan zararlara tercih edilir. Bütün mahlukların geçimini temin eden kuvvet ve metanet sahibi Allah, Yüce ve bütün noksanlıklardan uzak ve kutlu arşın sahibidir.³⁶

Aristo'dan sonra ilk ve ortaçağ düşünürleri arasında devlet ve cemiyet araştırmaları yapmış ve sosyal hayat şartları ile siyasi müesseseler arasındaki illiyet ilişkisini sezmiş en önemli bilgin İbn-i Haldun'dur.

İbn-i Haldun Tarih Felsefesi ve Siyasi Sosyolojinin öncüsü olmakla birlikte, maliye, iktisat ve siyasete yönelik de çalışmış, ilimle siyaseti nefsinde birleştiren, şahsi müşahede ve tecrübelerini eserinde malzeme olarak kullanabilmiş çok yönlü bir insandır.

İbn-i Haldun'un mülkiyeti tanımlamada esas aldığı unsur emektir. Kazanç ve kar ile elde edilen para ve malların hepsi veya çoğu kişilerin iş ve emeklerinin karşılığıdır.

İbn-i Haldun'un, mülkiyetin kaynağını belirlemede dini inancı etkili olmuştur.

İbn-i Haldun'a göre, toplumların mülkiyet anlayışı, kültür seviyelerine ve yaşayış biçimlerine göre şekillenmekte ve farklılık arz etmektedir.

İbn-i Haldun, toplum ve devleti birbirinden ayırarak incelemeyi başarmıştır. O'na göre devlet, çeşitli yollarla kurulabilir. Devlet, hangi yolla kurulmuş olursa olsun doğaldır. Çünkü, dış saldırıları önleyecek, adaleti sağlayacak bir yasakçı ve yöneticiye ihtiyaç vardır. Bu yasakçı ve yönetici

³⁶ İbn-i Haldun, a.g.e., Cilt: II, s.360

kuvvet ve kahır sahibi ve zorla hükmünü yerine getiren hükümdardır. Devlet ve hükümet etmenin anlamı bu "itaat ettirmeye" dayanmaktadır.

İbn-i Haldun, devleti hem görevli hem hakimiyet sahibi oluşu bakımından ele almakta ve onu devletle halk arasında siyasi ve sosyal bağın sonucu olarak tanımlamaktadır.

İbn-i Haldun'a göre devlet ve hükümdarın varlık sebebi, halkın yararına hizmette bulunmalarıdır. Bu açıdan devletin görevlerini yerine getirebilmesi için "mülkiyet" edilmesi zorunludur. Devletin gelirleri, nüfusun, üretimin ve bayındırlığın artmasına paralel bir gelişme gösterir ve vergiler, devlet gelirleri arasında önemli bir yer tutar. Devletin büyümesi, refah ve bolluğun artması durumlarında ise israf da arttığından devlet zayıflamaya başlar, bunu engellemek için devlet vergileri artırır.

İbn-i Haldun'a göre, meslek ile mülkiyet arasında sıkı münasebet vardır. Din adamı hüner ve sanat sahibi kadar servet sahibi olamamaktadır. Bunun nedeni, bu meslek şerefli olmakla birlikte herkesin dini hizmetlere muhtaç olmamasından kaynaklanmaktadır.

İbn-i Haldun'a göre, çiftçilik; zayıfların, köy ve sahralarda afiyet üzere yaşayanların kazanç vasıtasıdır. Çiftçiler genelde zelil ve hakirdir. Bunun sebebi, hükümdarın ve memurların tahakkümle bu kesimden ağır vergiler almalarıdır.

İbn-i Haldun'a göre ticaret; mal ve eşyayı ucuz fiyatla almak ve yüksek fiyatla satmaktır. Bunun neticesi elde edilen ise "kazanç"dır. Tüccarın bol kazanç elde etmesi, her çeşitten malı başka memleketlere götürmek ve satmak suretiyle gelir elde etmesine bağlıdır.